

Szabadpolcos történettudományi kézikönyvtár szerkesztésének néhány kérdéséről

V. WINDISCH ÉVA

Az Országos Széchényi Könyvtár új épületének jegyében 1963-ban határozat született a majdani épületben létesítendő szabadpolcos kézikönyvtárak tartalmi megoszlásáról. A határozat értelmében az Országos Széchényi Könyvtár — más rendeltetésű szabadpolcos kézikönyvtárak mellett — egy mintegy 15 000 kötetes történettudományi szakgyűjteményt kíván majd létesíteni, és a magyar történettudomány kutatóinak rendelkezésére bocsátani.

A történettudomány ilyen kiemelését a többi tudományozak közül az a körülmény indokolja, hogy az Országos Széchényi Könyvtár, mint nemzeti könyvtár, természetesen legfőbb könyvtári bázisa a magyar történettudomány kutatásának: könyvvállománya, különgyűjteményei, szerzeményezése, ill. a múltban legalább szerzeményezésének iránya mind predestinálják erre a feladatra. Ehhez járul, hogy az elmúlt években felvetődött annak igénye is, hogy a könyvtár a nemzeti könyvtári jellegből amúgy is szükségszerűen fakadó kötelezettségét a történettudomány irányában a magyar történettudományi szakkönyvtári jelleg kimondásával is hangsúlyozza — eddigi feladatainak magasabb színvonalon történő, elmélyültebb megoldását vállalva ezzel ezen a területen. Az új körülmények között nyújtható speciális szolgáltatások egyike a történettudományi kézikönyvtár. Ennek létrehozása olyan vállalkozás, mely a nagy könyvtárak fejlődésében világszerte mutatkozó tendenciákat követi, sőt részben talán meg is előzi azokat. Egyidejűleg ugyanezeket a feladatokat — szakkönyvtári jelleg, s ennek jegyében létesítendő tudományos olvasóterem — kívánta vállalni a könyvtár az irodalomtudomány területén is.

Az alábbiakban nem tekinthetjük feladatunknak, hogy a kézikönyvtárak létrehozásának folyamatát, az ennek kapcsán végzett sokirányú, tapasztalatok híján sokszor bizonytalankodva előrehaladó könyvtári és szakmai munkát, az érdemi munka bonyolult technikai ügyvitelét csak vázlatosan is ismertetjük. Mindössze a munkálatok két, a történettudományi könyvtári ellátása szempontjából tanulságosnak látszó alapelemét kívánjuk bemutatni: bemutatni egyfelől a könyvtári dokumentumoknak azt a körét, melyeknek szabadpolcos elhelyezésével a könyvtár véleményünk szerint a történettudományi kutatásnak a legsokoldalúbb segítséget nyújtja; bemutatni másfelől azt a szakrendszert, mely e dokumentumok használhatóságát, kutathatóságát a legnagyobb mértékben biztosítja.

Itt kívánunk röviden utalni arra a körülményre, hogy a történettudományi és irodalomtudományi olvasóterem párhuzamos felállítása a két terület nagyjából

azonos rokon szakterületeinek közös szabadpolcos képviseltetését tette indokolttá. Ez a „közös mezőny” öleli fel az általános lexikonokat, a magyar nemzeti bibliográfia teljes rendszerét, a filozófiai és filozófiatörténeti kézikönyveket (beleértve a történetfilozófiát is), a marxizmus—leninizmus klasszikusait, a könyvvel és sajtóval kapcsolatos tudományszakokat, a művészet-, zene-, színház- és film-történetet, a néprajzot, ókortudományt, orientalisztikát, végül a vegyes tartalmú gyűjteményköteteket, az akadémiai emlékbeszédnek sorozatát — történettudós és irodalomtörténész közös használatára. Így a továbbiakban ezeknek a területeknek sem tartalmi, sem szakrendi kérdéseivel nem foglalkozunk.

I. A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KÉZIKÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYÁNAK ÖSSZETÉTELE

15 000 tételből álló történelmi kézikönyvtár papíron való létrehozása bonyolultabb feladat, mint amit ugyanilyen nagyságrendű történeti bibliográfia készítése jelent.¹ A kézikönyvtár csak könyvek — mégpedig lehetőleg bizonyos nagyobb terjedelemmel rendelkező könyvek gyűjteménye lehet, s a folyóiratcikkek nem szakrendi helyükön, hanem a közlő orgánium polerahelyezésével tudja csak nyújtani. Hátrányos helyzetet jelent a kézikönyvtár számára az a körülmény is, hogy a tételek duplikálására, ami a szakbibliográfia jogos eszköze, gyakorlatilag nincsen mód — könyvtári fantomok nagymennyiségű elhelyezése a használatot nehezítő, felesleges terjedelmi növekedést jelentene. Nem feledkezhetünk meg a különbségek felsorolásánál arról a szemponttól sem, hogy a kézikönyvtár nem címek, hanem könyvek gyűjteménye; így a beszerezhetőség szempontjainak sokszor a színvonal rovására kell érvényesülniök (pl. ha bizonyos kézikönyv be nem szerezhető, hasonló, de avult mű polcra helyezésével; a legjobb kiadás hiányában egy gyengébb kiadással stb.). Elválasztja végül a kézikönyvtárat a bibliográfiától az a körülmény, hogy a kézikönyvtár, mint gyakorlati segédeszköz, nagyobb mértékben vonhat be nem történettudományi, de a történetész számára elsődlenül hasznos dokumentumokat, mint ezt egy szakbibliográfiától megkívánhatjuk. Ez a többlet — mint erre még visszatérünk — elsősorban a történeti források területén jelentkezik.

De nemcsak a bibliográfiák nem nyújtanak teljes értékű segítséget a kézikönyvtári anyag jellegének meghatározásában. Nem jobb a helyzet akkor sem, ha a másik lehetséges kiindulópontot, a külföldi szakkönyvtárak példáját vizsgáljuk meg.

A tudományos célkitűzésű szabadpolc természetesen nem ismeretlen a külföldi könyvtáraiban és könyvtári szakirodalmában. A tudományos könyvtárak szabadpolcos feladatait elsőnek összefoglaló H. Tiemann azonban azon az állásponton van, hogy a szakolvasóteremnek az aktuális irodalmat kell feltárnia: az új, használatban levő, vitatott műveket — legyenek azok tankönyvek, szakmonográfiák, források vagy népszerű művek; ezt a szabadpolcot azonban az egyetemi könyvtár átlagos olvasóinak, s nem a tudományos kutatásnak kívánja rendelkezésére bocsátani.² A kérdés későbbi vizsgálói különbséget tesznek a tudományos könyvtár tömegfeladatainak megoldására létesített szabadpolcos kézikönyvtár, és az ún. olvasótermi kézikönyvtár között: míg előbbinek az aktuális irodalmat kell feltárnia, s anyaga így gyorsan avul, az utóbbi — csekély fluktuáció

mellett — kézikönyveket, enciklopédiákat, főbb forráskiadásokat, kommentárokat, atlaszokat, tankönyveket, bibliográfiákat, folyóiratokat tartalmaz. Bár méreteiről nem esik szó, valószínűnek látszik, hogy az így körülhatárolt kézi könyvtár nagysága nem lépi túl a hagyományos olvasótermi kézikönyvtárak méreteit.³

A külföldi tapasztalatok átvételét nehezíti nemcsak az a körülmény, hogy az egyes könyvtártípusok nyilvánvalóan speciális szűkségeiknek megfelelő szabadpolcot építenek ki, hanem az is, hogy az egyes nyelvterületek tudományos termelésének mennyiségi különbségei minden összehasonlítást lehetetlenné tesznek. 15 000 tételes angol, francia, német, szovjet történeti kézikönyvtár természetesen más szempontok alapján állítandó össze, mint egy magyar vagy akár cseh, lengyel, román kézikönyvtár — nagyhatalmak, egyben nagy nyelvterületek könyvtárainak tapasztalatait kis országok könyvtárai ebben a vonatkozásban nehezen használhatnák fel.

Mindezt figyelembe véve leghelyesebbnek az a megoldás látszott, ha hazai és külföldi bibliográfiák tapasztalatait a lehetőségig felhasználva, a különféle korszakok kutatóinak jellemző igényeit szem előtt tartva, magunk próbáljuk meg körülírni azt: milyen dokumentum-típusokat — s a típusokon belül milyen természetű dokumentumokat — használ a történettudós többé-kevésbé állandó jelleggel, természetesen a tárgyához speciálisan szükséges és szabadpolcra nem kívánkozó dokumentumanyag mellett.

A szóba jöhető dokumentumtípusok a következők:

- 1 Magyar történelem
 - 11 Segédkönyvek
 - 12 Forrásszövegek
 - 13 Feldolgozások
 - 14 Régészet, segédtudományok, historiográfia
- 2 Egyetemes történet
 - 21 Segédkönyvek
 - 22 Forrásszövegek
 - 23 Feldolgozások
 - 24 Régészet, segédtudományok, historiográfia
- 3 Folyóiratok a magyar és egyetemes történet köréből. (A folyóiratok elkülönített kezelését kizárólag gyakorlati szempontok indokolják; könyv és periodika elvi elkülönítésének nehézségeire a kézikönyvtári rendszerezés nem lehet tekintettel.)

11

A történettudományi segédkönyvek, a szokásos felosztás figyelmen kívül hagyásával két nagyobb csoportra oszthatók. Az első csoportot a tudományos céllal készült, szorosán vett segédkönyv-apparátus alkotja: bibliográfiák, levéltári és könyvtári állomány-nyilvántartások, történeti lexikonok, történeti életrajzgyűjtemények, kronológiák. A magyar történettudomány ilyen tárgyú alkotásainak természetesen lehető teljességgel kell egy kézikönyvtárban helyet kapniok — kihagyásra csak az a mű ítéhető, amelynek adatait egy későbbi, teljesebb kézikönyv már magába olvasztotta.

Van azonban a történeti segédkönyveknek egy második, nehezebben körülhatárolható csoportja is: olyan adatgyűjtemények, amelyek nem történettudományi, hanem valaminő gyakorlati célkitűzéssel készültek, de az évtizedek, évszázadok múlásával gyakorlati érdeküket a történeti érdek váltotta fel, s a megfelelő korszak kutatójának, éppen gyakorlati jellegüknél fogva hasznos, másutt

fel nem lelhető adatokat nyújthatnak. Ezeket a segédkönyveket csak adattár-jellegük különbözteti meg a történeti forrástól — egyesek közülük határesetet alkotnak forrás- és segédkönyv között. E segédkönyvek egyik csoportja az elmúlt korszakok személyiségei közötti tájékozódást teszi lehetővé, mint a világi és egyházi név- és címtárak, sematizmusok, országosak és kisebb területre kiterjedő érvényűek — le egészen a telefonkönyvekig. A névtárak a név és a hivatali funkció közlésére szorítkoznak. Az életrajzi segédkönyvek másik csoportja, a gyakorlati céllal készült biobibliográfiák, vagy terjedelmesebb életrajzok gyűjteményei azonban már a felsorolt személyiségek pályájáról, munkásságáról is tájékoztatnak. Ilyenek pl. a képviselők életrajzgyűjteményei, az egyes törvényhatóságok vezető egyéniségeinek életrajzi lexikonjai, akár önállóan, akár helytörténeti mű részeként jelentek meg.

Néhány példa: *Somogyi Zsigmond: Magyarország főispánjainak albuma*. Szombathely 1889. — *Kormányfőtanácsosok albuma*. Bp. 1931. — *Ezer kortárs. Az 1936-os év lexikona*. Bp. 1936. — Helyi gyűjtemények: *Békés vármegyei fejek*. Békéscsaba 1929. — *Fejér megyei fejek*. Bp. 1929. — *Somogy vármegye kis lexikonja*. Kaposvár 1937.

De tájékoztatást adhatnak a korszak kutatójának a kisebb jelentőségű személyek életrajzgyűjteményei is: iparosok, arany- és ezüstkalászos gazdák, tanítók, postások életrajzai; ezek az életrajzok, ha nem is egyenként, de tömegükben, egy-egy társadalmi vagy foglalkozási csoport vizsgálata szempontjából lehetnek jelentősek. Az ilyen természetű gyűjtemények elsősorban az 1867 és 1945 közötti korszak termékei, s annak kutatásához nyújtanak segítséget.

A nem tudományos céllal készült segédkönyvek második csoportja helytörténeti vonatkozású. Ide tartoznak a helységnévtárak, régiek és újabbak (a vasúti menetrenddel együtt); azután az egész ország vagy egy-egy terület topográfiai, földrajzi, gazdaságföldrajzi — a XVIII. században és a XIX. század elején statisztikának nevezett — leírásai, Bél Mátyástól Schwartner, Korabinszky, Magda Pál munkáin keresztül Fényes Elek műveiig. A XIX. század második felében meginduló modern értelemben vett statisztikai munkálatok azután már nemcsak helytörténeti, hanem minden vonatkozásban felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak az egy-egy időszak gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyait kutató történészeknek; a politikai történeti kutatásoktól eltekintve úgyszólván minden tárgykörben szükség van ezekre a vizsgálatások megalapozásához. Ugyanakkor bizonyos tárgykörök kutatói e statisztikai kiadványokat segédkönyvi jellegükön túlmenően forrásként használják fel (a par excellence gazdaság- és társadalomtörténeti, valamint a demográfiai kutatásokhoz).⁴ Természetes, hogy a történeti kézikönyvtárnak e statisztikai sorozatokat a maguk egészében tartalmaznia kell.

A segédkönyvek vonatkozásában még egy műfaj: a gyakorlati céllal készült mutatókönyvek műfaja érdemel említést. Elsősorban a törvény- és rendeletgyűjteményekhez a jogi gyakorlat számára készült mutatók azok, amelyek az idő múlásával tudományos segédeszközzé váltak. (Pl.: *Bihari Béla: Index juris Hungarici*. Bp. 1936. — *Térfi Gyula: Kettős mutató a hatályos magyar törvények gyűjteményéhez. 1000—1914*. Bp. 1916.)

A segédkönyvek ismertetett második csoportjának segédkönyvként, kiemelten való elhelyezése nem látszik célszerűnek: helyük inkább a megfelelő tárgy forrásművei között van, vagy (életrajzi, topográfiai műveknél) a jellegüknek megfelelő nagyobb szakcsoportokban.

A történettudomány forráskutatás segítségével halad előre. Így a történeti kézikönyvtár gerincét a nyomtatásban napvilágot látott forrásoknak kell alkotniok; ezek minél teljesebb körének használatra bocsátása teszi alkalmassá a kézikönyvtárat arra, hogy a történeti kutatás műhelyévé váljék.

A történettudomány írásos forrásait két fő csoportra szoktuk osztani: az egyik csoport a célzatosan, az utókor számára készült írásmű (az ún. elbeszélő forrás), a második a társadalmi és gazdasági fejlődés során létrejött irományok nagy csoportja (az ún. levéltári forrásanyag).⁵ Az évszázadok során mindkét csoport számos egysége látott napvilágot nyomtatásban, egykorúan, vagy utóbb, tudományos céllal. A publikáltság foka azonban a két csoportban igen eltérő: míg az elbeszélő források zöme megjelent nyomtatásban, a hatalmas terjedelmű levéltári anyaghoz képest csak töredék a kiadott mennyiség. Így a levéltári kutatás a történeti munkának lényeges, a témák nem kis részénél nélkülözhetetlen alkotórésze.

A viszonylag bonyolult levéltári kutatást a történetész számára a nyomtatásban kiadott levéltári anyag használata bizonyos mértékig redukálja. Természetes, hogy ami a források e két csoportjából tudományos kiadványként nyomtatásban napvilágot látott, helyet kap egy történettudományi kézikönyvtárban; e téren messzemenő teljességre kell törekedni.

Van azonban a forrásszövegeknek — épp úgy, mint a segédkönyveknek — egy második, eredetében nem tudományos céllal készült csoportja: egykorú művek a múlt életének minden területéről vagy csaknem minden területéről, melyek az évtizedek, évszázadok során a történettudomány forrásaivá váltak.⁶ Ilyen forrásanyag már a legrégebb kortól kezdve a törvények, később a rendeletek szövege, s az országgyűlésekhez kapcsolódó mindenfajta nyomtatvány (naplók, jegyzőkönyvek, iratok). Ehhez járulnak a XVI. századtól kezdődően egykorú politikai, hadtudományi, jogi művek, a XVIII. század végétől kezdődően pedig ezeken kívül egykorú gazdasági, társadalmi, közigazgatási művek.

Pl.: *Tessedik Sámuel: Der Landmann in Ungarn.* Pest 1784. — *Mitterpacher Ludovicus: Elementa rei rusticae.* Buda 1816. — *Pfahler Carolus: Jus georgicum regni Hungariae.* Keszthely 1820. — *Planum tabulare sive decisiones curiales ...* Buda 1825. — *Schams Franz: Ungarns Weinbau.* Pest 1833. — *Zsoldos Ignác: A szolgabírói hivatal.* Pápa 1842–1844. — *Pauly Carolus: Constitutio rei urbanae regni Hungariae.* Pest 1847.

A kapitalizmus korától kezdődően azután e források köre mérhetetlenül kitér. Az eddigiek mellett központi szerephez jut a sajtó, mint mindenirányú kutatás adatgazdag forrása; ezen belül különösen jelentősek a fővárosi és vidéki hivatalos lapok sorozatai, melyek a rendelkezéseken kívül azok indokolását, egy-egy szabályozott kérdés egész történetét is tartalmazzák. A sajtó mellett nagyterjedelmű és értékes forrásanyagot nyújtanak a gazdaságtörténet kutatójának a gazdasági évkönyvek, jelentések, compassok és egyéb összeállítások, a társadalomtörténet kutatójának a szociográfiai művek, a politikai történet kutatójának a hivatalos iratkiadványok, politikusok művei, beszédei, levelezése, egyéb kortörténeti művek, röpiratok. A történeti feldolgozó munka forrásbázisát az utolsó száz év vonatkozásában egyre inkább ezek alkotják, szemben a korábbi évszázadok kutatásával, amelyeknél a súlypont a levéltári forrásanyagban nyug-

szik. Az írásos és nyomtatott dokumentumok hihetetlen méretű szaporodása lehetetlenné teszi a forráshasználatnak olyanfajta teljességére való törekvést, mint ez a korábbi századok kutatásánál lehetséges; a kutatás egyre inkább szelektálni kényszerül a források között, s az egyes forrástípusok arányukhoz, jelentőségükhöz mért használatára; így a levéltári anyag egyes kérdéseknél már csak kiegészítő szerepet tölthet be a nagymennyiségű nyomtatott források mellett. Ebből következik, hogy az utolsó száz évre vonatkozóan a történettudományi forrásanyagnak jelentős százaléka már nem levéltári, hanem könyvtári dokumentum. Az elmondottakat egy-egy monográfia jegyzetapparátusának vizsgálata is igazolja; érdekesen mutatkozik ez a forráseltolódás, ha pl. tudományos igényű helytörténeti kiadványok korai és késői fejezeteinek jegyzetapparátusát hasonlítjuk össze.

Ezt a hatalmas forrástömeget a kézikönyvtár természetesen csak erős szelektálással bocsáthatja a kutatás rendelkezésére. A sajtóanyag használatása nem kézikönyvtári feladat — kivéve a központi hivatalos lapot, mely adatgazdagsága folytán helyet kell hogy kapjon a források között.

A gazdasági tárgyú forrásokból nyilvánvalóan a legtöbb adatot tartalmazó, összefoglaló igényű sorozatokat és egyéb műveket érdemes beemelni a kézikönyvtárba. (Pl.: *Közgazdasági és statisztikai évkönyv*. Bp. 1888-tól — *Budapesti compass*. [Utóbb: *Pénzügyi compass*.] Bp. 1892-től — *Gazdasági egyesületek monográfiái*. Bp. 1896. — *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch*. Bp. 1924-től — *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*. Szerk.: Kallós János. Bp. 1925-től — *Magyar takarékpénztárak és bankok évkönyve*. Bp. 1936-tól), a politikai tárgyú források közül a hivatalos jellegűeket (A balkáni eseményekre vonatkozó diplomáciai ügyiratok. Wien, 1914. — *Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914*. I—III. Hrg. vom Staatsamt für Äusseres in Wien. Berlin 1923.), a vezető személyiségek megnyilatkozásait (pl.: *Andrássy Gyula beszédei*. 1847—1871. Bp. 1891—1893. — *Tisza István gr. összes munkái*. I—VI. Bp. 1923—1937.), s a kérdéseket bizonyos összefoglaló, visszatekintő igénnyel tárgyaló kortörténeti műveket. (Pl. *Lányi Bertalan: A Fejérváry-kormány kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban*. Bp. 1909. — *Szatmári Mór: Húsz esztendő parlamenti viharai*. Bp. 1928.)

Különösen nehéz a szelektálás napjaink történetének forrásai között, hiszen itt az időtényező még nem működött, s a megjelenő művek elsősorban politikai, gazdasági, társadalmi érdekűek, történeti jelentőségük még nem egyértelmű. E korszakból tehát csak azokat a műveket emeljük be a kézikönyvtárba, melyek terület és idő vonatkozásában bizonyos összefoglaló igénnyel lépnek fel; tehát vezető politikusok összegyűjtött beszédei, művei mellett egy-egy rövidebb időszak gazdasági, társadalmi vagy politikai mozzanatait országos szinten összefoglaló monográfiák, statisztikai jellegű feldolgozások kerülhetnek ide. Az évek múlásával ez az anyag nyilvánvalóan gyorsabban cserélődik majd a korábbi korszakok forrásanyagánál, hiszen bizonyos, hogy nagyobb időszakokat összefoglaló gyűjteményeknek vagy esetleg már feldolgozásoknak fognak helyet adni.

A források körében még egy speciális forrástípusra kell röviden utalnunk: a történetstatisztikai kiadványokra. Ezek a kiadványok egykorú forrásanyag modern szempontú feldolgozásával „mesterségesen létrehozott források”,⁷ s jelentőségük különösen a XVIII—XIX. század gazdaság- és társadalomtörténeti kutatásában óriási. A történeti statisztika — a tudomány fejlődésének várható irányát tekintve egyre nagyobb mértékben szaporodó — produktumai hiánytalanul helyet kapnak majd a kézikönyvtár polcain.

Míg a tudományos forráskiadások tekintetében a kézikönyvtár a lehető teljességre törekszik, a nem hagyományos források terén már csak a lényeges anyag kiemelésére vállalkozhatik. Ugyanez a helyzet a történeti feldolgozások tekintetében. A feldolgozások a források mellett általában másodlagos jelentőségűek a kutatás számára, s így információs értéküknek megfelelően szelektálandók; túlzott méretű bevonásukkal a kézikönyvtár ballasztjává válhatnak.

Mégis van a történeti feldolgozásoknak néhány csoportja, melyeknél viszonylagos teljességre kell törekedni. Ezek azok a művek, melyek tárgyuknál fogva többirányú információt nyújtanak, több terület kutatóját érdekelhetik. Ilyenek elsősorban a sorozatos gyűjteménykötetek, évkönyvek; ezek — ha tartalmuk nagyrészt vagy egészen történettudományi a szakfolyóiratokhoz hasonlóan, teljes számban kell hogy helyet kapjanak a kézikönyvtárban. Ilyenek továbbá a családtörténeti művek, melyekben a gazdaság- és társadalomtörténet számára található hasznos anyag, mégpedig több korszak kutatója számára. Többoldalú igényt elégítenek ki általában az életrajzi monográfiák is — emellett közülük számos valójában egy egész korszak történetét nyújtja. Sokoldalú használatra alkalmasak végül a helytörténeti művek, elsősorban a tudományos igényvel készültek, de az alacsonyabb színvonalúak is sokszor egyedülállóan fontos — egyes korszakokban forrásértékű — anyagot tárhatnak fel. A kézikönyvtárban — a községek történetének kizárásával — a magyar helytörténeti irodalom valamennyi többé-kevésbé színvonalas alkotásának helye van, s épp így a lokális szempontú feldolgozások egyéb típusainak is: az intézménytörténeteknek, birtoktörténeteknek, rendháztörténeteknek, üzemtörténeteknek.

A történeti feldolgozások további körére vonatkozóan alapvető szempontként annyi rögzíthető le, hogy azok a könyvek kívánkoznak kézikönyvtárba, melyek valamely történeti kérdést kimerítően, források alapján, koruk tudományos színvonalán tárgyalnak, s vizsgálataikat, eredményeiket újabb azonos tárgyú feldolgozások nem tették feleslegessé vagy túlhaladottá. A kézikönyvtári elhelyezés szempontjából fokozottan érdekesek az időben nagyobb korszakot felölelő összefoglaló művek. Természetes, hogy a mai történettudomány alkotásai közül minden tudományos igényű műnek helye van a kézikönyvtárban; a mérce a korban visszafelé haladva válik egyre magasabbá, s a kizárólag tudománytörténeti szempontból érdekes művek már csak erős válogatással — mint a tudománytörténet forrásai — kapnak helyet. Népszerű történeti művek a kézikönyvtárban csak akkor helyezendők el, ha olyan kérdést tárgyalnak, melynek nincs tudományos feldolgozása, vagy ha napjainkban írott, szakember tollából származó összefoglalások.

14

Régészeti művek, mint a nem írott források használatát a történész számára is lehetővé tevő tudománysszak termékei, természetesen helyet foglalnak a kézikönyvtárban. A régészeti részleteredményekben való túlságos elmélyülés azonban nem látszik indokoltnak; csak azokra a régészeti művekre van szükség, amelyek a történész munkáját közvetlenül segítik. Így azok a régészeti dolgozatok, amelyek valamely leletanyag összefoglaló feltárását végzik el, a korszak forrásművei

közé tartoznak; ezek mellett a régészeti anyag alapján készített, de történeti érdekű összefoglalások azok, amelyek a kézikönyvtár számára értéket jelentenek. (Pl.: *László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete.* Bp. 1944.)

A segédtudományok irodalma Magyarországon viszonylag csekély, s így túlságos selejtezés nem szükséges. Természetes, hogy a segédtudományok alapvető kézikönyvei, segédkönyvei teljes számban helyet kapnak; épp így a részletfeldolgozások is, ha a mai tudományos kritikát kiállják.

Hasonló a helyzet a történettudomány története tekintetében. Az összefoglaló historiográfiai művek száma Magyarországon csekély; így a kutatás gyakran fordul a rendelkezésre álló néhány műhöz. Viszonylag nagyobb a száma az egyes történetírókról készített kisebb-nagyobb monográfiáknak — sok a doktori disszertáció is közöttük. Ezek minél hiánytalanabb bevonása a kézikönyvtárba nemcsak a historiográfiai kutatások segítése végett indokolt, hanem azért is, mivel a történeti művek elemző ismertetése számos terület kutatójának munkájával függhet össze.

2

Az egyetemes történet alkotásai csak mint a magyar történettudomány munkálatait kiegészítő, a világtörténet szövevényeiben való eligazodást a részletekig lehetővé tevő, a világtörténeti háttér megvonásában, a párhuzamosságok felfedezésében segítséget nyújtó segédanyag kerülhetnek be a kézikönyvtárba. A magyar történeti anyag volumenének tekintetbevételével az egyetemes történeti művek száma az adott keretek között nem haladhatja meg a kétezret.

A világ hatalmas történeti irodalmából ilyen viszonylag csekély számú mű kiemelése olyan módon, hogy a kiválasztott tételek valóban a magyar történetkutatónak általában leggyakrabban szükséges ismeretanyagot tartalmazzák; lehetőleg modernnek legyenek, de ugyanakkor adatokban gazdagok is, időtállóan megbízhatóak is: mindezek a követelmények együttesen az egyetemes történeti anyag összeállítását bonyolult feladattá tették. Ugyanakkor a kiválasztott művek avulása jóval gyorsabb, mint a magyar történeti műveké: a világ történettudománya által állandóan termelt új és új összefoglalások gyorsan kiszorítják a viszonylag új alkotásokat is.

Mindennek megfelelően az egyetemes történet (e fogalomba az egyes külföldi államok történetét is beleértjük) kézikönyvtári szerepeltetésében a következő szempontok érvényesülnek:

21

Az összefoglaló jellegű egyetemes történeti segédkönyvek közül csak a legfőbb bibliográfiák, történeti lexikonok, történeti életrajzgyűjtemények, a főbb európai államok levéltári útmutatói, földrajzi kézikönyvek és történeti atlaszok, s néhány vegyes segédkönyv, kronológia kaphat helyet. Az egyetemes segédkönyvek második rétege a speciális korszakbibliográfiák, forrásrepertóriumok, esetleg egy-egy tárgykör összefoglaló bibliográfiái, lexikonjai — ezek közül is csak a legjelentősebb, klasszikus kézikönyveket, ill. lehetőleg a legmodernebbeket választottuk ki. Végül, ami az egyes államok történeti segédanyagát illeti:

e téren sem léphettünk túl az összefoglaló művek keretein. Beemeltünk tehát az egyes államok teljes történetére vagy történetének nagyobb korszakára vonatkozó bibliográfiákat és más segédleteket —, de nem terjeszkedhettünk ki a kurrens szakbibliográfiákra, sem a szomszéd népek, sem a nagy német, francia sorozatok vonatkozásában.⁸

22

Az egyetemes történeti forráskiadványok tekintetében a kézikönyvtár terjedelmi keretei és a várható használat egyaránt negatív megoldást indokolnak. A kézikönyvtár így nem tartalmazza az egyetemes történet forráskiadványait, még a legjelentősebb, Magyarországon is jól ismert olyan fontos sorozatokat sem, mint a *Fontes rerum Austriacarum* vagy a *Monumenta Germaniae historica*: a magyar történet kutatói ezeket nem használják olyan rendszerességgel, hogy az egyetemes történet kétezer tételében e terjedelmes sorozatok helyet kaphassanak. A kézikönyvtár jelenlegi deziderátumai között mindössze néhány magyar fordításban megjelent kresztomátia, forrássorozat és klasszikus politikai-gazdasági mű szerepel forrásként (mint pl. *Machiavelli*, *Morus* Tamás, *Grotius*, *Montesquieu*, *Rousseau*, *Owen*, *Ricardo* fő művei), de kérdéses, hogy férőhelyi szempontok végül is nem fogják-e ezeket is kiszorítani, mint a kézikönyvtár anyagába legkevésbé szervelesen illeszkedő tételeket.

23

Az előjáróban az egyetemes történeti művek kiválasztását illetően említett nehézségek legnagyobb mértékben természetesen a feldolgozások, monográfiák kijelölésében jelentkeznek. Ahhoz, hogy a kézikönyvtár anyaga a tervezett számszerű keretek között maradhasson, határozott szempontok szerint kell kiválasztani a szóba jöhető műveket. Ennek megfelelően az egyetemes történet köréből a következő monográfiák kerülhetnek elhelyezésre:

a legfőbb modern világtörténeti sorozatok (*Clio*, *The new Cambridge modern history 1493—1945.*, *Historia mundi*, *Propyläen — Weltgeschichte*, *Histoire générale des civilisations*, *Világtörténet. I—X.*);

a legfőbb világrész-történetek;

az egyes történeti korszakok (ókor, középkor, újkor, legújabb kor tagolásban) modern összefoglaló szintézisei;

az egyes szakterületek történetének összefoglaló vagy nagyobb korszakot átfogó modern szintézisei;

az egyes államok történetének modern összefoglalásai, ill. történetük fő kérdéseinek feldolgozásai.

Az egyes államok történetének irodalma nem azonos mélységben került gyűjtésre. Nagyobb anyaggal szerepelnek a szomszéd államok, valamint a vezető európai hatalmak; emellett helyet kapnak a kézikönyvtárban olyan művek, melyek más állam történetével foglalkoznak ugyan, de számottevő hungaricavonatkozásai vannak. Azoknál az államoknál, melyeknek nyelve nem világnyelv, arra törekedtünk, hogy történetükről valamely világnyelven írott összefoglalást is nyújtsunk. Az egyes államok történetéhez csatlakozik még az ezek keretei közé be nem illeszthető nagyobb területi egységekre, ill. népekre vonat-

kozó irodalom (Közép- és Kelet-Európa, a Balkán, a szlávtság általában, a Közel-Kelet; utóbbi alcsoportjai: a zsidóság, az arabok, az Izlám).

Az a körülmény, hogy valamely mű — akár magyar szerzőtől, akár fordításban — magyar nyelven jelent meg, nem teszi indokolttá kézikönyvtári szerepeltetését, ha a mű egyébként nem felel meg a felsorolt kritériumoknak.

24

Az egyetemes történeti kutatásokat támogató régészeti irodalom természet-szerűleg csak kis mértékben kaphat helyet: csak a legjelentősebb kézikönyvek formájában. Be kell kerülniük azonban a segédtudományok legfőbb nem magyar kézikönyveinek, minthogy ezeket módszertani jelentőségük a magyar történelem számára is nélkülözhetetlenné teszi. Ugyancsak a magyar történettudomány szempontjából tekintett közvetlen fontosságuk indokolja az egyetemes historiográfia főbb alkotásainak begyűjtését.

A kézikönyvtár könyvanyagát a folyóiratok sorozata egészíti ki; ezek nélkül a kutató nem dolgozhatna zavartalanul, hiszen minden tárgykör előzményeinek jelentős százalékát a folyóiratokban megjelent tanulmányok és kisebb közlemények alkotják. Ugyanakkor a férőhely-szempontok is tekintetbe veendőek, hiszen minden folyóirat monográfiák tömegét szorítja ki a kézikönyvtárból. Mégsem mondhatunk le arról, hogy valamennyi magyar történeti szakfolyóirat teljes egészében helyet kapjon a kézikönyvtárban, s a nem speciálisan történeti folyóiratok közül is azok, amelyek számottevő történeti anyagot tartalmaznak (*Erdélyi Múzeum, Budapesti Szemle, Soproni Szemle, Vasi Szemle*). A folyóiratok, részben a történettudomány és irodalomtudomány folyóirataiban szükségszerűen a másik tudományterületet is érdeklő közleményekre, részben a nem tiszta profilú orgánumokra való tekintettel, az irodalomtudományi olvasóterem folyóirataival közösen nyernek elhelyezést.

Jelentősebben befolyásolják a férőhelyszempontok a külföldi történeti folyóiratainak kihelyezését. Itt már valóban a legnagyobb takarékoság indokolt, számolva azzal, hogy a magyar történelem kutatóinak egyetemes történeti folyóiratigényei elsősorban a raktárból nyernek majd kielégítést. Mindenesetre helyet kell kapniuk a vezető európai történeti folyóiratoknak — főleg azoknak, melyek nem egy-egy állam történetével, hanem egész Európa, ill. valamennyi világrész történetével foglalkoznak. (*Annales, Historische Zeitschrift, Historical abstracts, International Review of Social History, Novaja i Novejszaja Isztorija, Past and Present, Revue Historique, Slavic Review, Voproszi Isztorii.*) A kihelyezendő nem magyar folyóiratok második típusa a szomszédos államok fő történeti szakfolyóiratai — cikkanyaguk a magyar történelem szempontjából közvetlen jelentőséggel is rendelkezhetik. Végül, de nem utolsó sorban helyet kell kapniuk a kézikönyvtárban a Közép-Európa történetével általában foglalkozó színvonalas orgánumoknak is; közvetlen hungarica-vonatkozásaik folytán ezek egy magyar történettudományi kézikönyvtár szerves részei. (Pl.: *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas, Revue des Études Sud-Est-Européennes, Südostforschungen.*) Mindez a legszűkebbre szorított keretek közt is 35 tétel; így megfontolandó, hogy a nem hungarica külföldi történeti folyóiratokat ne csak legfrissebb évfolyamaik képviseljék-e.

A fenti szempontok alapján begyűjtött könyvanyag még csak nyersanyaga egy történettudományi kézikönyvtárnak. Az elrendezés természetesen nem lehet azonos az itt vázolt dokumentumtípusok sorrendjével. Az anyag akkor válik élővé, használhatóvá, ha olyan szakrendben kerül felállításra, amely belső rendjének és a használat szempontjainak egyaránt leginkább megfelel.

II. A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KÉZIKÖNYVTÁR SZAKRENDJE

Míg a szabadpolcos kézikönyvtári szakirodalom teljes egyértelműséggel meggyezik abban, hogy a könyvanyagnak szakrendben kell a polcokon helyet foglalnia, addig az elrendezés részletkérdéseire általában nem tér ki. Nem tárgyalja azt sem, vajon vannak-e a szabadpolcon történő elrendezésnek olyan szempontjai, melyek eltérőek egy szakkatalógus vagy egy bibliográfia szempontjaitól. Nem terjeszkednek ki sem a szakcsoportok ajánlatos nagyságára, sem a tárgyak alá- és mellérendelésének kérdéseire. Mint J. *Stoltzenburg* — a teljes könyvtári állomány szisztematikus felállításának kérdését tárgyalva — kijelenti: ezeknek a kérdéseknek irodalmi tárgyalása, tapasztalatok hiányában, még korai lenne.⁹

A szakrend kialakításához a szakbibliográfia — mint az anyaggyűjtés tekintetében is — csak részleges segítséget nyújtanak. A szakbibliográfia a folyóiratcikkek bevonásával és a duplikálás tetszés szerinti alkalmazásával könnyebben éri el a szakcsoportok logikus rendjét, s az egyes csoportok viszonylagos tartalmi teljességét. Emellett — mint láttuk — a kézikönyvtár olyan forrásanyagot is feltár, mely a történeti bibliográfiának nem feltétlenül anyaga.

A lehetséges minták között első helyen *Kosáry* Domokos bibliográfiai szintézise áll, a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* (I—III. Bp. 1951—1958.), mely 1825-ig halad. A két kötet 16 történeti periódusra, s összesen mintegy 600 szakcsoportra bomlik — de, mint bibliographie raisonnée, a fejezeteken belül bekezdésekkel, az anyag csoportosításával további tagolást ér el. A két kötet szakrendi elvei némileg eltérnek. Az I. kötet (1711-ig) korszakokként forrásokra (ezen belül elbeszélő forrásokra és iratkiadásokra) és irodalomra oszlik; az irodalom szak korszakokként a tárgyalt kérdéseknek megfelelően tagolódik; általában elkülönülnek a gazdasági, társadalmi és szellemi élet tárgykörei, míg a politikai történeti fejezetek szükség szerint bomlanak további alfejezetekre. A II. kötetben az egyes korszakok — kevés eltéréssel — négy fő fejezet-csoportra oszlanak: I. *Általános rész* (ez tartalmazza az elbeszélő forrásokat, a helyismereti irodalmat, a sajtót, az útleírásokat is), II. *Gazdaság és társadalom*, III. *Politikai viszonyok*, IV. *Vallás. Szellemi élet*. E kötetben az iratkiadványok a vonatkozó kérdés irodalma mellett, külön fejezetekben foglalnak helyet.

Fenti — a bibliográfiában kitűnően bevált — rendszer felhasználása a kézikönyvtári szakrend megalkotásában csak igen sok módosítással lett volna lehetséges. *Kosáry* rendszerével ellentétben szükségesnek látszott a többirányú információt nyújtó anyag (személyiségtörténet, családtörténet, helytörténet) kiemelése, továbbá — a gyűjtés mélységének a kézikönyvtár célkitűzéseinek megfelelő különbözősége folytán — a források és feldolgozások elkülönítése; a különböző mértékben gyűjtött kétféle típusú anyagot hiba lett volna azonos rendszerbe erőszakolni. Emellett a bibliográfiában csak 1825-ig terjedő 600 szakcsoport

óhatatlanul szükséges csökkentése össze nem tartozó művek egy csoportba osztását is eredményezte volna.

Nem nyújthatott kiindulópontot a *Századok*ban félevenként megjelenő kurrens történeti szakbibliográfia sem. Ez, tekintettel az anyag viszonylag kisebb volumenére, bizonyos általános tartalmú szakcsoportok kiemelése mellett csak korszakos tagolást alkalmaz, korszakonként elválasztva a forrásokat és a feldolgozásokat, tárgyi szempontok szerint azonban nem tagol.

A külföldi történeti szakbibliográfiák rendszerének vizsgálata ismét csak arról győzhetett meg, hogy bibliográfiai szakrend átvétele több problémát okozna, mint amennyi megoldást nyújt. Ez volt a helyzet a leginkább szóba jöhető német kurrens történeti szakbibliográfia rendszerével is. (*Jahresberichte für deutsche Geschichte*. 1965. Leipzig 1968.) Ez a bibliográfia 7600 tételét (tehát a kézikönyvtári anyagnak mintegy felét kitevő címanyagát) 250 tartalomjegyzékben is feltüntetett szakba csoportosítja, de a logikai rendet e szakok — lapszéli címekkel történő — megháromszorozásával éri el. Egyes kiemelt fejezetek után a német történelem anyaga korszakonként a következő csoportokra bomlik: I. Több szakterületet felölelő anyag, II. Társadalmi és gazdasági viszonyok, tömegmozgalmak, III. Politikai történet, IV. Jog- és kultúrtörténet, V. Egyháztörténet (IV. és V. korszakonként bizonyos módosításokkal). A német bibliográfia a források és feldolgozások közt nem tesz különbséget. A szakok nagy száma, a többirányú információt nyújtó anyag ki nem emelése egyfelől; a kézikönyvtári jellegből folyóan egyértelműen a jelzett szakterületek egyikébe sem tartozó anyag nagy mennyisége másfelől e szakrend felhasználását nem tették lehetővé.

A végül is kialakított szakrend a könyvanyag jellegéből folyó követelményeket, a történeti szakszerűség szempontjait, s a tudományos kézikönyvtári célkitűzéseket igyekezett összeegyeztetni. Emellett arra törekedtünk, hogy a többszörösen besorolható műveknek lehetőleg egyértelmű helyet biztosítsunk. A szakrend 498 címéből 407 fed könyvanyagot; ebből 271 a par excellence magyar történeti szakcsoport, 28 csoport jut az általános műveknek, 108 az egyetemes történetnek.¹⁰

Az általános művek csoportjában magyar és egyetemes segédkönyv-, segédtudományi, módszertani és historiográfiai anyag együtt — de szakon belül elválasztva — kapott helyet.

A magyar történet szak ismét három részre bomlik. Általános részében a többirányú információt nyújtó, szakterületekre nem tagolható anyagot helyeztük el: a magyar történet szintéziseit, a családtörténeti anyagot, a személyiség-történeti segédanyagot és feldolgozásokat (életrajzi lexikonok, életrajzgyűjtemények, országos érdekű név- és címtárak, egyes személyek életrajzai — utóbbiból kivéve az uralkodókat, akiknek életrajzai közelebb állnak az összefoglaló történeti művekhez, mint az életrajzokhoz; a nemzetiségi politikusokat, akik nemzetiiségük története mellett kaptak helyet, és a középkori és újkori források íróit, akiknek életrajzai a forrástanulmányok közé kívántkoztak), és a helytörténet segédleteit és feldolgozásait.¹¹ A csoportot az ábrázolásgyűjtemények egészítik még ki. Az egyes szakokon belül, ahol indokoltnak látszott, tárgy szerinti betűrendet (családnév, személynév, helynév) alkalmaztunk.

A magyar történelem szak második alfejezete a források csoportja, az anyaggyűjtés mélységének megfelelően részletes bontásban (korban összefoglaló forrásgyűjtemények szakcsoportjai, majd a korszakhoz köthető kiadványok; korszak-

konként az általános források, s a politikai történeti, gazdaság- és társadalomtörténeti és művelődéstörténeti források elkülönítésével; ezt követi az országgyűlések anyaga, s a törvény- és rendeletkiadások. A régészeti feltárások leírásai a korszakos források között foglalnak helyet).

A magyar történelem harmadik egysége, a Feldolgozások szakcsoport további három alfejezetre oszlik. (1. Gyűjteménykötetek, 2. Általános művek, ezen belül köztörténet, magyarok külföldön, nemzetiségek története, Magyarország és a külföld kapcsolatai, 3. Szakterületek monográfiái, a következő, tovább bontott alfejezetekkel: gazdaságtörténet, társadalomtörténet, az államapparátus története, a hadügy és a katonaság története, jogtörténet, művelődéstörténet, egyháztörténet.) A Feldolgozások szak rendszerében az időbeli tagolás szerepe másodlagos: minthogy a gyűjtés során az összefoglaló művekre helyeztünk nagyobb súlyt, helyesebbnek látszott a tárgy szerinti elsődleges differenciálás.

Az egyetemes történet 108 szakcsoportja négy nagyobb egységre bomlik (összefoglaló művek, korszakmonográfiák, szakterületek monográfiái, egyes területek és országok története). Az egyes országok története nagyobb anyag esetén tovább tagolódik, különösen ott, ahol területi változások lényeges tartalmi változásokat okoztak (pl. a szlovákság története 1919-ig a magyar történelem nemzeti-ségtörténeti fejezeteibe illeszkedik, 1919 után Csehszlovákia történeténekrésze).

A szakcsoportokat a tartalmi szempontoknak megfelelően, az egyes szakcsoportok terjedelmére való tekintet nélkül alkottuk meg, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a szakember kutató nem általános tájékozódást kíván (ill. ha azt kíván, több szakcsoport átnézésével ezt is megkaphatja), hanem konkrétan körülhatárolt tárgyra keres forrásanyagot vagy irodalmat (az esetek többségében nyilván általa már ismert művet), s kisebb fáradság számára a szakrendszer áttekintése, mint nagyterjedelmű szakok könyvanyagában való keresgélés. Mindamellet — minthogy a szakrend jelenleg csak szakkatalógus formájában áll fenn — nem látszik lehetetlennek, hogy a végül is rendelkezésre álló könyvanyag szakrendi felállítására a szakrend módosítását — bizonyosfokú egyszerűsítés, esetleg egyes szakok összevonása — fogja szükségessé tenni.

Szabadpolcos kézikönyvtárak jellemző vonásának látszik a mobilitás — még akkor is, ha nem aktuális irodalmat, hanem a tudományos kutatás céljaira szánt, egy tudományszak reprezentáns műveit felölelő gyűjteményt tartalmaznak. A könyvanyag lassú, de folyamatos felújítása, a szakrend ezt követő módosítása elengedhetetlen feladat akkor, ha a kézikönyvtár magas színvonalon kívánja ellátni feladatát: a kutató tudósok újszerű, munkájukat talán minden más könyvtári szolgáltatásnál nagyobb mértékben előmozdító kiszolgálását.

Fentiek célja csak a jelenlegi helyzet rögzítése lehetett. Bízunk azonban abban, hogy a felrajzolt vázlat némi módszertani tanulsággal szolgálhat az egyes tudományszakok és a szabadpolcos könyvtár viszonyának eddig nem vizsgált kérdéseiben.

Jegyzetek

1. Az elvégzett munkálatok mintegy 18 000 kötetnyi (16 000 tétel) deziderátumot eredményeztek. Mivel azonban a deziderátumok 100%-os kielégítésére nem lehet számítani, s mivel a többlet-probléma nem a szempontok szűkítésével, hanem folyamatos — az új

- könyvtermésnek is helyet csináló — selejtezéssel oldandó meg, az alábbiakban ezt a mennyiségi problémát elhanyagoltuk.
2. Hermann *Tiemann*: *Neue Lesesaalaufgaben in den wissenschaftlichen Universalbibliotheken.* = *Zeitschr. für Bibliothekswesen und Bibliographie*, 1956. 171—186. l.
 3. Walter *Bauhuus*: *Für und wider Freihandssysteme.* = *Zeitschr. für Bibliothekswesen und Bibliographie*, 1961. 114—126. l.
 4. A statisztikai munkálatok jelentőségéről a történettudomány számára 1.: *Léderer Emma*: *Bevezetés a történettudományba.* Bp. 1961. (Főiskolai jegyzet.) 78—82. l.
 5. *Léderer*, i. m. 40—42. l.
 6. *Léderer* „átmeneti forrásnak” nevezi őket, minthogy átmenetet alkotnak a források két hagyományos csoportja között. „Ezek a források mindenütt akkor jönnek létre — írja róluk —, amikor a társadalmi és gazdasági élet bonyolultabbá válásával, a tudomány és technika előrehaladásával, a politikai életben a pártszempontok egyre élesebbé válásával számolhatunk, tehát a feudalizmus bomló szakaszában, hogy azután a kapitalizmusban jelentőségük egyre inkább fokozódik.” (65.) *Léderer* a törvényszövegeket, a sajtót, a röpiratokat és a statisztikai munkákat tekinti átmeneti forrásnak. Jelen összeállításban a források körének ennél tágabb megvonására törekedtünk.
 7. *Léderer*, i. m. 82. l.
 8. Ezek esetleges beemelése a kézikönyvtárba a felállítás előtt, a meglévő anyag mennyiségének tekintetbevételével majd mérlegelendő. Egyébként az Országos Széchényi Könyvtár teljes egyetemes történeti segédkönyvanyagát esetleg majd külön olvasótermi katalógusban lehet feltárni.
 9. Joachim *Stoltzenburg*: *Bibliothekssystem und systematische Aufstellung.* = *Zeitschr. für Bibliothekswesen und Bibliographie*, 1967. 298—315. l.
 10. A szakrendi vázlatot a tanulmány függelékeként teljes egészében szerettük volna közölni, erre azonban helyszűke miatt itt nem nyílt mód.
 11. Jelen szakrend második változat. Az először elkészített szakrend számos vonatkozásban, főleg a helytörténeti anyag körülhatárolása terén nem látszott kielégítőnek. A mostani szakrend szerint a helytörténeti szakban csak a szorosán vett helytörténeti anyag foglal helyet; mindaz, ami a magyar történelem más területein nyerhetett megfelelő besorolást, oda került át.

Über einige Fragen der Zusammenstellung einer Freihandbibliothek für Geschichtswissenschaft

É. V. WINDISCH

Im Interesse einer möglichst tiefgehenden Lösung der Aufgaben, die sich aus dem nationalen Charakter der Széchényi-Nationalbibliothek in ihrem neuen Gebäude ergeben, werden dort frei zugängliche Handbibliotheken den Forschern der Literatur- und Geschichtswissenschaft zur Verfügung stehen. Die Studie faßt die allgemeingültigen Erfahrungen zusammen, die während des Aufbaus der ca. 16.000-bändigen geschichtswissenschaftlichen Handbibliothek gemacht wurden: 1. Sie stellt die verschiedenen Arten der Bibliotheksbestände vor, die eine umfangreichere Handbibliothek für Geschichtswissenschaft umfassen muß; 2. schildert das Fachsystem, das eine günstige Benutzung der zusammengestellten Dokumente zu sichern scheint.

1. Die Studie schildert an erster Stelle die Schwierigkeiten, mit denen die Arbeit verbunden war. Außer den praktischen Schwierigkeiten dieser bahnbrechenden Arbeit mußte man die Dokumentarten den Begebenheiten gemäß abgrenzen. Die Handbibliothek gliedert sich auf Material für die ungarische Geschichte und für die Universalgeschichte (die letztere ist von ca. 2000 Einheiten repräsentiert). Von den drei Typen der Dokumente (Nachschlagewerk, Quelle, Bearbeitung) nahm die Bibliothek ein jedes für wissenschaftliche Zwecke geschriebene Nachschlagewerk (Bibliographien, Verzeichnisse, Kataloge, historische Lexika, biographische Sammlungen) und eine jede solche, für praktische Zwecke zusammengestellte

Materialsammlung auf, die dem Forscher ziemlich viele, grundlegende Daten bieten können (amtliche und kirchliche Namensverzeichnisse, biographische Sammlungen praktischer Zielsetzung, Ortsverzeichnisse, topographische und wirtschaftsgeographische Beschreibungen, statistische Veröffentlichungen).

Den Grundstock der Bibliothek bilden die gedruckten Geschichtsquellen (archivalische oder erzählende, d.h. literarische Quellen). Auf diesem Gebiet wurde eine Vollständigkeit angestrebt. Außer den traditionellen Quellen wurden auch solche Texte aufgenommen, die ursprünglich nicht ausschließlich mit wissenschaftlichem Zweck veröffentlicht, jedoch nach Jahrzehnten oder Jahrhunderten zu Geschichtsquellen wurden, wie etwa: Gesetze und Verordnungen, Drucksachen des Parlaments; vom 16. Jahrhundert an zeitgleiche politische, juristische, wirtschaftliche Werke, Verwaltungsschriften; vom 19. Jahrhundert an das zentrale Amtsblatt, amtliche Aktenveröffentlichungen, Compasse, soziographische, zeitgeschichtliche Bücher, auch Flugschriften. Diese Quellenmaterialien zweiten Typs wurden natürlich stark selektiert. Einen dritten, wichtigen Zweig der Quellen vertritt die Sammlung von geschichtsstatistischen Veröffentlichungen.

Die geschichtswissenschaftliche Sekundärliteratur ist neben den Quellen für eine Handbibliothek zweitrangig. Sie wurden ihrem jeweiligen Informationswert gemäß aufgenommen. Eine relative Vollständigkeit wurde jedoch bei den Werken angestrebt, die ihrem Inhalt entsprechend, mehrschichtige Informationen bieten, wie historische Sammelbände und Jahrbücher, Familiengeschichten, biographische und lokalgeschichtliche Monographien (zum letzteren Typ gehört auch die Geschichte von Behörden, Betrieben und Gütern). Von den anderen geschichtswissenschaftlichen Monographien wurden nur die berücksichtigt, die ein historisches Phänomen ausschöpfend, aufgrund von Quellen, auf dem Niveau ihrer Zeit behandeln, und ihre Ergebnisse von neueren Bearbeitungen des gleichen Themas nicht überholt wurden. Diese Gruppe der Monographien wird noch durch archäologische, hilfs-wissenschaftliche und historiographische Werke ergänzt.

Aus dem Bereich der Universalgeschichte können nur die wichtigsten, zusammenfassenden, oder für das Studium einer Epoche oder einer Frage grundlegenden Hilfsbücher, sowie die nach sehr begrenzten Aspekten herausgewählten Monographien den Bestand der Handbibliothek bilden. Auf die riesigen Sammlungen der Quellenausgaben für Universalgeschichte mußten wir im vornherein verzichten.

Das Material der Handbibliothek wird noch von Zeitschriftenreihen: ungarischen geschichtswissenschaftlichen Zeitschriften, Zeitschriften gemischten, jedoch vorwiegend historischen Inhalts, einigen zusammenfassenden bzw. wegen ihres ungarischen Materials besonders interessanten ausländischen Zeitschriften ergänzt.

2. Zur Ausarbeitung der Sachgruppen der Handbibliothek konnten die historischen Bibliographien nur eine beschränkte Hilfe leisten, da uns eine Übernahme dieser Systeme nicht zweckmäßig schien. Im Interesse der Benutzbarkeit schien uns ratsam, die familien-geschichtlichen, biographischen und lokalgeschichtlichen Monographien herauszuheben, sowie die Quellen und Bearbeitungen voneinander zu trennen. So entstanden 407 Sachgruppen, von denen 271 ungarische, 108 universalgeschichtliche und 28 allgemeine geschichtswissenschaftliche Werke beinhalten. Die Struktur des Systems ist die folgende:

- I. Allgemeine Werke (Nachschlagewerke, Hilfswissenschaften, Werke zur Methodik und Historiographie).
- II. Ungarische Geschichte.
 - a) Allgemeiner Teil (zusammenfassende Synthesen über die ganze Nationalgeschichte; familiengeschichtliche, biographische, lokalgeschichtliche Werke; Bildbände).
 - b) Quellen (nach Epochen, und innerhalb diesen nach Sachgruppen gegliedert).
 - c) Bearbeitungen (Sammelbände, Monographien nach Epochen und Sachgruppen).
- III. Universalgeschichte.
 - a) Zusammenfassende Werke.
 - b) Monographien von Epochen.
 - c) Monographien nach Fachgebieten.
 - d) Geschichte einzelner Gebiete und Länder.

In den letzten Zeilen der Studie wird einerseits auf die Notwendigkeit der laufenden Erneuerung der Hilfsbibliothek — selbst wenn es sich um eine wissenschaftliche Hilfsbibliothek handelt — hingewiesen, andererseits die Hoffnung ausgesprochen, daß das oben besprochene, konkrete Beispiel auch einige methodische Schlüsse erlauben wird.